

larınki ise yeniçeri efendisine ödenmesi esasa bağlandı (Sahaflar Şeyhizâde Esad Efendi, s. 583, 584). Sergi uygulaması Yeniçeri Ocağı'nın ilgasından sonra kaldırıldı ve gerekçe olarak yaptıkları suistimaller gösterildi (BA, Cevdet-Askerî, nr. 1217).

BİBLİYOGRAFYA :

Koçi Bey, *Risâle* (Aksüt), s. 91; *Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi* (haz. Ziya Yılmaz), Ankara 2003, I-II, tür.yer.; Ricaüt, *Türklerin Siyasi Düsturları* (haz. M. Reşat Uzman), İstanbul, ts. (Tercüman 1001 Temel Eser), s. 289, 290; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayîât* (haz. Abdülkadir Özcan), Ankara 1995, s. 120, 236, 269, 468, 739; *Anonim Osmanlı Tarihi: 1099-1116/1688-1704* (haz. Abdülkadir Özcan), Ankara 2000, s. 44, 91, 124, 174-175, 184, 199, 205, 227, 268; Râşid, *Târih*, I, 367-368, 497-498; IV, 70-71, 122-124; *Taylesanzâde Hafız Abdullah Efendi Tarihi: İstanbul'un Uzun Dört Yılı: 1785-1789* (haz. Feridun M. Emecen), İstanbul 2003, s. 75, 258; *Sahaflar Şeyhizâde Esad Efendi, Tarih* (haz. Ziya Yılmaz), İstanbul 2000, s. 583, 584; Cevdet, *Târih*, I, 99-100; VII, 45; Mustafa Nuri Paşa, *Netâicü'l-vukûât* (nşr. Mehmed Gâlib Bey), İstanbul 1327, III, 89-90; Uzunçarşılı, *Merkez-Bahriye*, s. 130-132, 385; a.mlf., *Kapukulu Ocakları*, II, 92, 187-189, 192-195, 210-212; Midhat Sertoğlu, *Resimli Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi*, İstanbul 1958, s. 50, 208, 293, 309; Abdülkadir Özcan, "Eşkinçi Ocağı", *DİA*, XI, 471.

ABDÜLKADİR ÖZCAN

SERGÜZEŞTNÂME

(سرگذشتنامه)

Baştan geçen olayların çoğunlukla manzum, bazan da nesirle karışık olarak anlatıldığı edebî tür.

Farsça *ser* ile (baş) *güzeşt*ten (< *güzeşt*ten "geçmek") oluşan *ser-güzeşt* kelimesi "bir kişinin başından geçen olay, hikâye, çekilen çile, macera" demektir. Bunun yine Farsça *nâme* ile (mektup, risâle) birleşmesinden meydana gelen *sergüzeşt-nâme* kişilerin, başlarından geçen olayları ve bu olaylarla ilgili duygu ve düşüncelerini doğrudan ya da kurmaca unsurlarla zenginleştirerek kendi ağzlarından anlattıkları eserlerin ortak adıdır (Gökalp, *Eski Türk Edebiyatında Manzum Sergüzeşt-nâmeler*, s. 6).

Daha çok mesnevi nazım şekliyle, bazan da manzum-mensur karışık olarak yazılan sergüzeşt-nâmelerde mesnevinin yanı sıra kaside, gazel, muhammes, terciibend, müsemmen, kıta, rubâî, beyit gibi nazım biçimleri de kullanılmıştır (a.g.e., s. 518). Sergüzeşt-nâmeler genellikle kurmaca ve hâtırat diye ikiye ayrılabilir. Hâtırat özelliği gösteren ve gerçek hayat hikâyesine dayanan eserlerde şairin yolculukları, başından geçen aşk, sürgün, hastalık gibi olaylarla kendi dönemi hakkındaki görüşleri,

zamandan şikâyetleri, yolculukları esnasında çektiği sıkıntılar, geçtiği yerlerde gördükleri ve özellikle maceraları dile getirilir. Bazan şairin hayatındaki bir olay, bazan da hayatının tamamı konu edilir. Daha ziyade şairlerin kendi ağzlarından nakledilen sergüzeşt-nâmelerin anlatımında tek-düzeliliği gidermek ve üslûbu renklendirmek amacıyla zaman zaman -ana konuyla bir ilgi kurarak- farklı içerik ve üslûptaki metinlere de yer verilir. Münazara, mev'iza, nasihatnâme, hezliyyât, hicviyye, şitâiyye, berfiyye, temmüziyye, surnâme, methiyye, sâkinâme gibi türler de sergüzeşt-nâmelerde müstakil bölümler halinde bulunur (a.g.e., s. 14). Ayrıca çeşitli kurgu unsurlarının kullanıldığı, olağan üstü motifler, kurmaca aşk hikâyeleri ve çeşitli anlatım teknikleriyle zenginleştirilerek edebî bir üslûp yakalamaya yoluna gidildiği de olur. Ancak bu eserlerin tamamında olaylar şairin hayatından bazı izler taşır. Kurmaca sergüzeşt-nâmeler ise daha çok mecazi veya hakiki aşkı konu alır. Bunlar mecazi ve temsili anlatıma yer vermeleri bakımından edebî yönden daha zengindir.

Anlatım olarak klasik ve modern tekniklerin bir arada kullanıldığı görülür. Tasvir, tahkiye, özetleme, sahneleme, diyalog, iç monolog gibi anlatımların hayat hikâyeleri üzerine kurulması sergüzeşt-nâmelerin benzer özellikler taşıyan başka edebî türlerle karıştırılmasına yol açmıştır. Ayrıca bazı edebî türlere ait örneklerin sergüzeşt-nâmelerde yer alması veya o türle konuyu işleyiş üslûplarının benzeşmesi bu karışıklığın bir başka sebebidir. Klasik Türk edebiyatında hem bir üslûbu hem edebî bir türü karşılayan hasbihaller bu türe en yakın metinlerdir. Hasbihallerde şairler kurmaca hikâyelerden yararlanarak kendi duygularını ve düşüncelerini dile getirirler. Sergüzeşt-nâmeler zaman zaman seyahatnâmelerin bir parçası telakki edilmişse de gezilip görülen yerler hakkında bilgi verilmesi seyahatnâmeleri farklı kılar. Vatan-dan veya sevilen birinden ayrılmayı konu edinen firaknâmeler de türe yakın eserler kabul edilebilir. Özellikle çocukların ve gençlerin ölümü, bir devlet büyüğünün bulunduğu mevkiden ayrılması, azledilmesi ve öldürülmesinin anlatıldığı küçük manzumeler, ağıtlar da firaknâme adıyla anılmaktadır. Bu durumda söz konusu eserlerin otobiyografik örneklerini sergüzeşt-nâmelerin -ayrılık konusunu ele alan bir alt kolu olarak değerlendirmek yerinde olacaktır.

Türk edebiyatında sergüzeşt-nâmeler ve bunlara benzeyen türlerde tesbit edilebi-

len eserler yazılış tarihlerine göre şöylece sıralanabilir: 876'da (1471-72) Diyarbakırlı Halîlî tarafından yazılan 1334 beyitlik *Firakatnâme*; Cemâlî'nin 1478'de Fâtih Sultan Mehmed'le birlikte katıldığı Arnavutluk seferindeki izlenimlerini anlattığı *Sefer-nâme* (*Der-Beyân-ı Meşakkat-i Sefer ü Zarûret ü Mülâzemet*); Tâcizâde Câfer Çelebi'nin 3750 beyitlik *Hevesnâme*'si (Necatî Sungur, doktora tezi, 1998, AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü); Hamidizâde Celîlî'nin 915 (1509) yılında kaleme aldığı 485 beyitlik *Hecrnâme* (Ayan, bk. bibl.); 1540'ta Şirvanlı Sevâdî tarafından yazılan 3118 beyitlik *Hâlnâme-i Sevâdî*; Rumelili Zaîfî'nin 950'de (1543-44) kaleme aldığı *Kitâb-ı Sergüzeşt-i Zaîfî* (TSMK, Revan Köşkü, nr. 822, vr. 132^b-158^b); Mâcuncuzâde Mustafa'nın 1007'de (1598-99) yazdığı manzum-mensur karışık *Sergüzeşt-i Esir-i Malta* (Hacı Selim Ağa Ktp., Kemankeş Emîr Hoca, nr. 234, vr. 132^a-159^a; *Malta Esirleri* [nşr. Cemil Çiftçi], İstanbul 1996); Karaçelebizâde Abdülaziz'in 1636'dan sonra kaleme aldığı ve Kıbrıs sürgününü anlattığı 1855 beyitlik *Gülşen-i Niyâz* adlı mesnevisi (Süleymaniye Ktp., Mihrîşah Sultan, nr. 252); yazılış tarihi 1642'den sonra olduğu sanılan, Varvarî Ali Paşa'nın çocuk yaşta Bosna'dan devşirildikten sonraki kırk üç yıllık hayatını anlattığı *Makâlât-ı Varvarî Ali*; Receb Dâî'nin 1649 yılında yazdığı 2400 beyitlik *Nevhatü'l-uşşâk*; İsmâîl Belîğ'in 1702'de kaleme aldığı 149 beyitlik *Sergüzeşt-nâme-i Fakir be-Azîmet-i Tokat*; Kâtib Osman'ın 1736'da yazdığı 1014 beyitlik *Sergüzeşt-nâme-i Kâtib Osman* (Millî Ktp., Yazarlar, nr. A 4343, vr. 1^b-24^a); Necâtî Efendi'nin 1785'te yazdığı, Kırım'ın bağımsız hale gelmesini anlatan *Sergüzeşt-nâme*; Enderunlu Fâzîl'in 1795 yılından sonra kaleme aldığı yaklaşık 450 beyitlik *Defter-i Aşk* (İstanbul 1253); Keçecizâde İzzet Molla'nın 1823-1824'te yazdığı 4182 beyitlik *Mihnet-keşân* (İstanbul 1269; [nşr. Ömür Ceylan – Ozan Yılmaz], İstanbul 2007); 1855 yılında kaleme alınan, 203 beyit halinde Mîr Ali'nin sergüzeştini anlatan *Mîr Ali Rızâ el-İstolcevi*; Koniçeli Kâzım Paşa'ya ait olup tahminen 1873 yılından sonra yazılan, ancak tamamlanmayan *Ser-nüvişt-nâme-i Âcizî*; Bayburtlu Zihni'nin kaleme aldığı hacimli bir eser olan *Sergüzeşt-nâme-i Zihni* (Demi-rayak, bk. bibl.); Mehmed Rifat'ın 1887'de yazdığı, 800 beyitten fazla olan *Eisâne-i İbret*. Bunların dışında Kânî'nin divanında yer alan "Hasbihâl-i Hôd" başlıklı 132 beyitlik mesnevisiyle (Gökalp, *Eski Türk Edebiyatında Manzum Sergüzeşt-nâmeler*, s.

26) Pertevniyal Vâlide Sultan'ın *Sergüzeşt-nâme* adlı bir hâtıratı vardır ki (Gürfırat, bk. bibl.) burada oğlu Sultan Abdülaziz'in 1876'da tahttan indirilmesi olayını anlatmaktadır. Kelimenin sözlük anlamından hareketle bazı mutasavvıflar seyrü sülûk esnasında yaşadıkları mânevî haleri anlattıkları eserleri de sergüzeşt diye adlandırmışlardır. Aziz Mahmud Hüdâyî'nin bu adla anılan bir risâlesi bulunduğu gibi (Edirne Ahmed Bâdî Efendi Ktp., nr. 2316) La'îzâde Abdülbâkî'nin de aynı adı taşıyan ve bazı Melâmî büyüleriyle tasavvuf kavramlarını tanıttığı bir kitabı vardır (nşr. Tahir Hafızioğlu, İstanbul 2001). Yine kelimenin sözlük mânasıyla ilişkili olarak Sâmipaşazâde Sezâî'nin ilk Türk romanlarından olan eserine *Sergüzeşt* adını vermesi (İstanbul 1305), Nâmîk Kemal'in *İntibah* romanının ikinci adının *Sergüzeşt-i Âlî Bey* olması (İstanbul, ts.) dikkat çekmektedir. Özege'nin *Katalog*'unda (IV, 1533-1554) bu adı taşıyan matbu birçok eser mevcuttur.

BİBLİYOGRAFYA :

Güvâhî, *Gurbet-nâme*, Konya Mevlânâ Müzesi Ktp., Yazmalar, nr. 2310, vr. 57^b-65^a; Konîceli Kâzım, *Sernüvîşt-nâme-i Âcîzî*, Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Ktp., nr. Y 319, vr. 3^a-30^a; Özege, *Katalog*, IV, 1533-1554; Abdülkerim Abdudakiroğlu, *Kültürümüzden Esintiler*, Ankara 1997, s. 200-227; Betül Demirayak, *Sergüzeşt-nâme-i Zihnî (Bayburtlu Zihni)*, (yüksek lisans tezi, 1997), Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; Haluk Gökalt, *Eski Türk Edebiyatında Manzum Sergüzeşt-nâmeler* (doktora tezi, 2006), Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; a.mlf., "Bir Osmanlı Memurunun Hâl-i Pür-Melâli: Sergüzeşt-i İstolcevi", *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, XIII/1, Adana 2004, s. 151-166; Faik Reşit Unat, "Kırım'ın Osmanlı İdaresinden Çıktığı Günlere Ait Bir Vesika: Necatî Efendi Sefaretnâme veya Sergüzeşt-nâmesi", *TTK Bildiriler*, III (1948), s. 367-374; Baha Gürfırat, "Pertevniyal Valide Sultan'ın Hatıratı: Sergüzeşt-nâme", *BTİD*, sy. 2 (1967), s. 57-59; Fahir İz, "Macuncuzade Mustafa'nın Malta Anıları: Sergüzeşt-i Esiri-i Malta", *TDAY Belleten* (1970), s. 69-122; Günay Kut, "Fürkat-nâme", a.e. (1977), s. 333-353; a.mlf., "Esiri ve Sergüzeştname'si", *Hürriyet Gösteri*, sy. 24, İstanbul 1982, s. 79; Hüseyin Ayan, "Celilî'nin Hecr-nâme'si", *EFAD*, sy. 14 (1986), s. 155-172; Orhan Kemal Tavukçu, "Türk Edebiyatında Fırâknâme Adlı Eserler", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, sy. 10, İstanbul 2004, s. 111-148; a.mlf., "Aynılığın Terennümü: Eski Türk Edebiyatında Fırâknâmeler", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, V/ 10, İstanbul 2007, s. 197-220; Hanife Dilek Batıslam, "Tarih ve Kültür Kaynağı Olarak Hasbihâller", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, sy. 22, Niğde 2007, s. 29-42; "Sergüzeşt-nâmeler", *TDEA*, VII, 524; İ. Hakkı Aksoy, "Sergüzeşt-nâmeler", *Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü*, Ankara 2006, V, 293-294.

ORHAN KEMAL TAVUKÇU

SERHAD KULU

Osmanlı Devleti'nde
sınır boylarında
ve kalelerde hizmet gören
askerî zümrelerin genel adı.

Stratejik önemine, büyüklük ve küçüklüğüne göre kalelerde nöbetleşe hizmette bulunan gönüllü, beşlü, azeb, fârisân (atlı ulûfeci) denilen muhafız askerlerini kapsar. Serhad kulu askerleri kalelerde görev yapan kapıkullarından farklı bir yapılanmanın sonucunda ortaya çıkmıştır. Yörenin halkından toplandıkları, ayrıca kapıkulları ile karıştırılmamaları için "yerli kulu" da denilen bu askerlerin istihdamı özellikle XVII. yüzyıl başlarından itibaren artmış ve çeşitlenmiştir. Daha önceki dönemlerde sınır boylarında akıncı denilen hafif süvari birlikleri hizmet görürdü. Ancak sınırların giderek daha çok tehdit altında kalması ve akıncılığın XVI. yüzyılın sonlarından itibaren zayıflaması başka askerî tedbirler alınması gereğini ortaya çıkarmış olmalıdır. Bu amaçla serhad boylarında değişik isimler altında askerî birlikler oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu birliklerin başlıca görevi dışarıdan gelecek saldırılara karşı koymak, içeride de asayiş ve güvenliği sağlamaktır.

Mahallî serhad kulları o yörenin yöneticisi olan beylerbeyine bağlı olur ve azeb, hisarlı (hisar eri, hisar ereni), sekban, lağımçı, müsellemler gibi isimlerle anılırdı. Yine sancak veya beylerbeyinin maiyetinde deli, gönüllü, beşlü ve fârisân gibi adlar altında başka mahallî serhad kuvvetleri de bulunurdu. Daha sonra bunlara levat ve hayta adlarıyla yeni sınıflar eklenmiştir. Kendi içinde daha alt birimlere ayrılan serhad kuvvetlerinin mevcudu mevkîin stratejik önemine göre değişirdi. Bulundukları kalenin muhafızlığını yapan, burada

ikamet eden genç ve bekâr yiğitlerden olan, "evvel" ve "sânî" diye bölüklere ayrılan kale azebleri dışındaki serhad kulu askerleri atlı idi. 1663 yılında Uyvar Kalesi fethedilince Köprülüâzâde Fâzıl Ahmed Paşa kaleyi tahkim ettirip içine kapı kullarından başka fârisân, azeb, cebeci, topçu, martolos gibi yerli kulu askerlerini bırakmıştır (Silâhdar, I, 282).

XV. yüzyılın sonlarından itibaren yerli halktan teşkil edilen serhad kulu askerlerinden olan gönüllüler ve beşlüler ağalarının kumandası altında hizmet verirdi. Beşlü isimlendirmesi bunların beş hâne de bir olmak üzere toplanmasından veya daha doğru bir tesbitte S'er akçe olan yevmiyelerinden dolayıdır. Beşlülerin başlıca görevleri muhafızlık yapmak, kale inşaatlarında çalışmak, asıl ordunun geçeceği yolları açmak ve düşman ülkelerine küçük çaplı akınlara çıkarak orduya kılavuzluk etmek, ihtiyaç halinde erzak tedarikinde bulunmak ve kale tamirâtı yapmaktır. Zaman zaman bazı eyalet valileri tarafından özel hizmetlerde ve vergi tahsili işlerinde kullanılan beşlülerin şikâyeti üzerine bu tür işlerde çalıştırılmamaları hususunda merkezdten beylerbeyilere emirler gönderilmiştir. Bağlı oldukları kumandana beşlü ağası deniliyordu. Beşlülük gedik olup ancak boşalınca bir başkasına verildi. Gerek gönüllüler gerekse beşlüler bölükbaşlarının emrinde sağ ve sol diye bölüklere ayrılırdı. Beşlüler için ayrıca cemaat tabiri de kullanılırdı. Yapılan yoklamalarda mevcut olmayanların ve çocuk yaştaki beşlülerin kayıtları silinirdi. Ölüm, yaşlılık veya iş görmeme gibi sebeplerle boşalan beşlü gedikleri haraçgüzâr zimmiye değil müslümanlardan hak edenlere tevcih edilirdi (BA, MD, nr. 83, hk. 30).

Serhad boylarında istihdam edilen azeblerin atlı olanlarına fârisân denirdi. Bunların da başlıca görevi sınır muhafızlığı idi.

Vnogaç Kalesi
ve çevresinin
korunması için
hisar eri,
martolos
ve beşlü
görevlendirilmesi
hakkında
Klis beyine
II. Selim'in hükmü
(BA, MD, nr. 12,
s. 306)

